

Το δικαίωμα στην πόλη

Συγγραφέας: David Harvey

Έτος: 2008

μετάφραση από το περιοδικό κομπρεσέρ

«ΑΛΛΑΞΤΕ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ» ΕΙΠΕ Ο ΜΑΡΞ, «ΑΛΛΑΞΤΕ ΤΗ ΖΩΗ ΕΙΠΕ Ο ΡΙΜΠΩ: ΓΙΑ ΜΑΣ ΑΥΤΑ ΤΑ ΔΥΟ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΕΙΝΑΙ ΟΜΟΙΑ (Andre Breton) – (Αυτοκόλλητο στην Plaza de las Tres Culturas στην Πόλη του Μεξικού, σημείο της σφαγής των φοιτητών το 1968, Ιανουάριος 2008)

Ζούμε σε μια εποχή όπου τα ιδανικά των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έγιναν κεντρικά τόσο πολιτικά όσο και ηθικά. Πολλή από την ενέργεια της πολιτικής καταναλώνεται στην προώθηση, την υπεράσπιση και τη διασαφήνιση της σημασίας τους για την οικοδόμηση ενός καλύτερου κόσμου. Στο μεγαλύτερο μέρος τους, οι ιδέες που κυκλοφορούν είναι ατομικίστικες, βασίζονται στην ιδιοκτησία και, ως τέτοιες, δεν αμφισβητούν τις ηγεμονικές φιλελεύθερες και νεοφιλελεύθερες αγοραίες λογικές και τις νεοφιλελεύθερες μορφές νομιμότητας και κρατικής δράσης. Ζούμε σε ένα κόσμο, τελικά, που τα δικαιώματα της ιδιοκτησίας και του ποσοστού κέρδους υπερισχύουν κάθε άλλης έννοιας δικαιώματος που κάποιος μπορεί να σκεφτεί. Όμως, υπάρχουν περιπτώσεις που το ιδανικό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων παίρνει μια συλλογική τροπή, όπως τότε που τα δικαιώματα της εργασίας, των γυναικών, των gay και των μειονοτήτων ήρθαν στο προσκήνιο (μια κληρονομιά του μακρόβιου εργατικού κινήματος και του κινήματος των Πολιτικών Δικαιωμάτων των 60ς στις Ηνωμένες Πολιτείες το οποίο ήταν συλλογικό και είχε παγκόσμιο αντίκτυπο). Αυτοί οι αγώνες για συλλογικά δικαιώματα είχαν αποκομίσει κάποια αποτελέσματα, σε ορισμένες περιπτώσεις, (όπως το ότι μια γυναίκα και ένας μαύρος έγιναν πραγματικοί υποψήφιοι για την Προεδρεία των ΗΠΑ). Εδώ, θέλω να εξερευνήσω ένα άλλο είδος συλλογικού δικαιώματος, το δικαίωμα στην πόλη. Αυτό έχει σημασία επειδή υπάρχει μια αναβίωση του ενδιαφέροντος για τις ιδέες του Henri Lefebvre για το θέμα, όπως αυτές διατυπώθηκαν σε σχέση με το κίνημα του '68 στη Γαλλία, και την ίδια ώρα υπάρχουν διάφορα κοινωνικά κινήματα ανά τον κόσμο που απαιτούν τώρα το δικαίωμα στην πόλη σαν στόχο τους. Άρα, τι μπορεί να σημαίνει το δικαίωμα στην πόλη;

Η πόλη, όπως είχε γράψει κάποτε ο διάσημος αστικός κοινωνιολόγος Robert Park, είναι:

«η πιο συνεπής και συνολική, η πιο επιτυχημένη προσπάθεια του ανθρώπου να ανακατασκευάσει τον κόσμο στον οποίο ζει ώστε να συμφωνεί περισσότερο με τις επιθυμίες της καρδιάς του. Αλλά, αν η πόλη είναι ο κόσμος που κατασκεύασε ο άνθρωπος, είναι και ο κόσμος στον οποίο είναι στο εξής καταδικασμένος να ζει. Έτσι, έμμεσα, και χωρίς καμία σαφή αίσθηση της φύσης της αποστολής του, φτιάχνοντας την πόλη ο άνθρωπος ξαναέφτιαξε τον εαυτό του»[1].

Αν ο Park είναι σωστός, τότε το ζήτημα του ποια πόλη θέλουμε δεν μπορεί να διαχωριστεί από το ζήτημα του τι είδους άνθρωποι θέλουμε να είμαστε, τι είδους κοινωνικές σχέσεις αναζητούμε, τι σχέσεις με τη φύση φροντίζουμε να έχουμε, τι τρόπο καθημερινής ζωής επιθυμούμε, τι είδους τεχνολογίες κρίνουμε κατάλληλες, τι αισθητικές αξίες έχουμε. Το δικαίωμα στην πόλη είναι, άρα, πολύ περισσότερα πράγματα από το δικαίωμα της ατομικής πρόσβασης στους πόρους που ενσωματώνει η πόλη: είναι το δικαίωμα να αλλάξουμε τους εαυτούς μας αλλάζοντας την πόλη περισσότερο σύμφωνα με τις επιθυμίες της καρδιάς μας. Είναι, επιπλέον, ένα συλλογικό παρά ένα ατομικό δικαίωμα αφού η αλλαγή της πόλης βασίζεται στην άσκηση συλλογικής εξουσίας επί των διαδικασιών της αστικοποίησης. Η ελευθερία να κατασκευάσουμε και να ανακατασκευάσουμε τους εαυτούς μας και τις πόλεις μας, υποστηρίζω πως είναι, ένα από τα πιο πολύτιμα αλλά και τα πιο παραμελημένα ανθρώπινα δικαιώματά μας.

Όμως αφού, όπως δηλώνει ο Park, μέχρι τώρα είχαμε έλλειψη της συνείδησης της φύσης της αποστολής μας, πρέπει πρώτα να δείξουμε πως κατασκευαστήκαμε και ανακατασκευαστήκαμε σε

ολόκληρη την ιστορία μέσω μιας αστικής διαδικασίας που ωθήθηκε από ισχυρές κοινωνικές δυνάμεις. Ο εκπληκτικός ρυθμός και η κλίμακα της αστικοποίησης τα τελευταία εκατό χρόνια σημαίνει, για παράδειγμα, ότι ανακατασκευαστήκαμε πολλές φορές χωρίς να ξέρουμε γιατί, πώς και για ποιο σκοπό. Συνέβαλλε αυτό στην ανθρώπινη ευημερία; Μας έκανε καλύτερους ανθρώπους ή μας άφησε να αιωρούμαστε σε ένα κόσμο ανομίας και αλλοτρίωσης, οργής και απογοήτευσης; Γίναμε σκέτες μονάδες ριγμένες σε μια αστική θάλασσα; Αυτό ήταν το είδος των ερωτήσεων που απασχολούσαν ποικίλους σχολιαστές του δεκάτου ενάτου αιώνα, όπως τον Engels και τον Simmel, που προσέφεραν διορατικές κριτικές γύρω από τις αστικές προσωπικότητες που αναδύονταν ως απάντηση στην ταχεία αστικοποίηση[2]. Στις μέρες μας δεν είναι δύσκολο να απαριθμήσουμε τις ποικίλες δυσарέσκειες και ανησυχίες για την πόλη εν μέσω ακόμη πιο γρήγορων αστικών μετασχηματισμών. Παρόλα αυτά φαίνεται να μην έχουμε τη διάθεση για μια συστηματική κριτική. Τι θα κάνουμε, για παράδειγμα, με τις τεράστιες συγκεντρώσεις πλούτου, προνομίων και καταναλωτισμού, σε όλες σχεδόν τις πόλεις του κόσμου, εν μέσω ενός «πλανήτη των slums» που εκρήγνυται;[3]

Η διεκδίκηση του δικαιώματος στην πόλη με τον τρόπο που την εννοώ εδώ είναι, με ένα ριζικό και ριζοσπαστικό τρόπο, η διεκδίκηση ενός είδους εξουσίας διαμόρφωσης της διαδικασίας της αστικοποίησης, των τρόπων με τους οποίους οι πόλεις φτιάχνονται και ξαναφτιάχνονται. Από την πρώτη εμφάνισή τους, οι πόλεις αναδύθηκαν μέσω των γεωγραφικών και κοινωνικών συγκεντρώσεων κάποιου υπερπροϊόντος. Η αστικοποίηση υπήρξε άρα πάντα, κάποιου είδους ταξικό φαινόμενο, από τη στιγμή που τα πλεονάσματα έχουν αποσπαστεί από κάποιον και από κάποιους (συνήθως μια καταπιεσμένη φτωχολογιά) ενώ ο έλεγχος της εκταμίευσής τους βρίσκεται τυπικά σε λίγα χέρια. Αυτή η γενική κατάσταση, φυσικά, παραμένει σταθερή και στον καπιταλισμό αλλά σε αυτή την περίπτωση υπάρχει μια πολύ στενή σχέση με τη διαρκή αναζήτηση υπεραξίας (κέρδους) που οδηγεί την καπιταλιστική δυναμική. Για να παράξουν υπεραξία, οι καπιταλιστές είναι αναγκασμένοι να παράξουν ένα υπερπροϊόν. Μιας και η αστικοποίηση εξαρτάται από την κινητοποίηση ενός υπερπροϊόντος, αναδύεται μια εσώτερη σχέση ανάμεσα στην ανάπτυξη του καπιταλισμού και την αστικοποίηση. Ας δούμε από πιο κοντά τι κάνουν οι καπιταλιστές. Ξεκινούν τη μέρα με μια συγκεκριμένη ποσότητα χρήματος και την τελειώνουν με μια μεγαλύτερη. Την επόμενη μέρα ξυπνάνε και πρέπει να αποφασίσουν τι θα κάνουν με το επιπλέον χρήμα που κέρδισαν την προηγούμενη. Αντιμετωπίζουν ένα φαινομενικό δίλημμα: να επανεπενδύσουν για να πάρουν ακόμη περισσότερα χρήματα ή να καταναλώσουν το πλεόνασμά τους σε απολαύσεις; Οι εξαναγκαστικοί νόμοι του ανταγωνισμού τους υποχρεώνουν να επανεπενδύσουν επειδή αν κάποιος δεν επανεπενδύσει, σίγουρα θα το κάνει κάποιος άλλος. Για να παραμείνει καπιταλιστής, κάποιον από το πλεόνασμα πρέπει να επανεπενδυθεί για να παράξει ακόμα μεγαλύτερο πλεόνασμα. Οι επιτυχημένοι καπιταλιστές συνήθως βγάζουν υπεραρκετό πλεόνασμα ώστε να επανεπενδύσουν στην επέκταση και επίσης να ικανοποιήσουν και τον πόθο τους για απολαύσεις. Όμως, το αποτέλεσμα της αέναης επανεπένδυσης είναι η επέκταση της παραγωγής πλεονάσματος με αυξανόμενο ρυθμό – εξού και όλες οι λογιστικές καμπύλες μεγέθυνσης (χρήματος, κεφαλαίου, παραγωγής και πληθυσμού) που προσαρτώνται στην ιστορία της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Αυτό μοιάζει με τη λογιστική διαδρομή ανάπτυξης της αστικοποίησης στον καπιταλισμό.

Η πολιτική του καπιταλισμού επηρεάζεται από τη διαρκή ανάγκη να βρεθούν κερδοφόρα πεδία για καπιταλιστική παραγωγή και απορρόφηση πλεονάσματος. Ο καπιταλιστής αντιμετωπίζει έναν αριθμό εμποδίων σε αυτή τη συνεχόμενη και ανεμπόδιστη επέκταση. Αν υπάρχει έλλειψη εργασίας και οι μισθοί είναι πολύ υψηλοί, τότε, είτε η υπάρχουσα εργασία πρέπει να πειθαρχηθεί (η τεχνολογικά εισαγόμενη ανεργία ή μια επίθεση στην οργανωμένη δύναμη της εργατικής τάξης είναι δύο βασικές μέθοδοι) ή πρέπει να βρεθούν νέες εργατικές δυνάμεις (με τη μετανάστευση, την εξαγωγή κεφαλαίου ή την προλεταριοποίηση μέχρι τώρα ανεξάρτητων κομματιών του πληθυσμού). Επίσης, πρέπει να βρεθούν νέα μέσα παραγωγής, γενικά, και νέοι φυσικοί πόροι, ειδικά. Αυτό ασκεί αυξανόμενη πίεση στο φυσικό περιβάλλον ώστε να αποδώσει τις απαραίτητες πρώτες ύλες και να απορροφήσει τα αναπόφευκτα απόβλητα. Πρέπει να ανοιχτούν πεδία για την εξόρυξη πρώτων υλών (ιμπεριαλιστικές

και νέο-αποικιακές προσπάθειες έχουν συχνά αυτό σαν στόχο). Οι εξαναγκαστικοί νόμοι του ανταγωνισμού πιέζουν επίσης, ώστε να εμφανίζονται συνεχώς νέες τεχνολογίες και οργανωτικές μορφές, αφού καπιταλιστές με μεγαλύτερη παραγωγικότητα μπορούν να παραγκωνίσουν αυτούς με τις κατώτερες μεθόδους. Οι καινοτομίες καθορίζουν νέες επιθυμίες και ανάγκες, αυξάνουν το ρυθμό περιστροφής του κεφαλαίου μέσω της επιτάχυνσης και μειώνουν την τριβή της απόστασης που περιορίζει τη γεωγραφική έκταση μέσα στην οποία ο καπιταλιστής είναι ελεύθερος να ψάχνει για εκτεταμένα αποθέματα εργασίας, πρώτων υλών κλπ. Αν δεν υπάρχει αρκετή αγοραστική δύναμη στην αγορά, τότε πρέπει να βρεθούν νέες αγορές με την επέκταση του εξαγωγικού εμπορίου, την προώθηση νέων προϊόντων και lifestyles, τη δημιουργία νέων πιστωτικών εργαλείων και τη χρηματοδότηση των κρατικών και ιδιωτικών δαπανών με μακροπρόθεσμα δάνεια. Αν, τελικά, το ποσοστό κέρδους είναι πολύ χαμηλό, η κρατική ρύθμιση του «ολέθριου ανταγωνισμού»*, η μονοπωλιοποίηση (με συγχωνεύσεις και εξαγορές) και οι εξαγωγές κεφαλαίου σε παρθένα εδάφη παρέχουν διεξόδους. Αν οποιοδήποτε από τα παραπάνω εμπόδια στη συνεχή κυκλοφορία και επέκταση του κεφαλαίου είναι αδύνατο να παρακαμφθεί, τότε η συσσώρευση κεφαλαίου μπλοκάρεται και οι καπιταλιστές αντιμετωπίζουν μία κρίση. Το κεφάλαιο δεν μπορεί να επανεπενδυθεί κερδοφόρα. Η συσσώρευση του κεφαλαίου λιμνάζει ή σταματάει και το κεφάλαιο απαξιώνεται (χάνεται) και σε μερικές περιπτώσεις ακόμη και καταστρέφεται υλικά. Η απαξίωση μπορεί να πάρει διάφορες μορφές. Τα πλεονασματικά εμπορεύματα μπορεί να απαξιωθούν ή να καταστραφούν, η παραγωγική δύναμη και τα ενεργητικά να υποτιμηθούν και να μείνουν αδρανή, ή ακόμη και το ίδιο το χρήμα μπορεί να υποτιμηθεί μέσω του πληθωρισμού και φυσικά, σε μία κρίση, η εργασία μπορεί να υποτιμηθεί μέσω της μαζικής ανεργίας. Τότε, με ποιους τρόπους έχει οδηγηθεί η καπιταλιστική αστικοποίηση από την ανάγκη να παρακαμφθούν αυτά τα εμπόδια και να επεκταθεί το πεδίο κερδοφόρας καπιταλιστικής δραστηριότητας; Υποστηρίζω εδώ ότι παίζει έναν ιδιαίτερα ενεργό ρόλο (μαζί με άλλα φαινόμενα όπως οι στρατιωτικές δαπάνες) στην απορρόφηση του υπερπροϊόντος που διαρκώς παράγουν οι καπιταλιστές στην αναζήτησή τους για υπεραξία[4].

Σκεφτείτε, πρώτα, την περίπτωση του Παρισιού της Δεύτερης Αυτοκρατορίας. Η κρίση του 1848 ήταν μία από τις πρώτες φανερές κρίσεις ταυτόχρονα ανενεργού πλεονάζοντος κεφαλαίου και πλεονάζουσας εργασίας και ήταν πανευρωπαϊκή. Χτύπησε ιδιαίτερα σκληρά το Παρίσι και το αποτέλεσμα ήταν μια ανεπιτυχής επανάσταση από την πλευρά των άνεργων εργατών και των αστών ουτοπιστών που έβλεπαν μια σοσιαλιστική δημοκρατία ως το αντίδοτο στην καπιταλιστική απληστία και ανισότητα που είχε χαρακτηρίσει τη Μοναρχία του Ιουλίου. Η αστική τάξη κατέστειλε βίαια τους επαναστάτες αλλά απέτυχε να ξεπεράσει την κρίση. Το αποτέλεσμα ήταν η αναρρίχηση στην εξουσία του Ναπολέοντα Βοναπάρτη, που έστησε ένα πραξικόπημα το 1851 και ανακήρυξε τον εαυτό του Αυτοκράτορα το 1852. Για να επιζήσει πολιτικά, ο αυταρχικός Αυτοκράτορας κατέφυγε σε εκτεταμένη πολιτική καταπίεση των εναλλακτικών πολιτικών κινήματων αλλά γνώριζε επίσης ότι έπρεπε να αντιμετωπίσει και το πρόβλημα του πλεονάζοντος κεφαλαίου το οποίο το έκανε ανακοινώνοντας ένα τεράστιο πρόγραμμα επενδύσεων σε υποδομές τόσο στη χώρα του όσο και στο εξωτερικό. Στο εξωτερικό, αυτό σήμαινε την κατασκευή σιδηροδρόμων σε όλη την Ευρώπη και την Ανατολή όπως επίσης και την επιδότηση μεγάλων έργων όπως η Διώρυγα του Σουέζ. Εντός της χώρας σήμαινε ενίσχυση του σιδηροδρομικού δικτύου, κατασκευή λιμανιών, αποξήρανση ελών και τα συναφή. Όμως, πάνω απ' όλα, συνεπαγόταν την αναμόρφωση της αστικής υποδομής του Παρισιού. Ο Βοναπάρτης έφερε τον Haussmann για να αναλάβει τα δημόσια έργα το 1853.

Ο Haussmann κατάλαβε ξεκάθαρα ότι η αποστολή του ήταν να βοηθήσει στη λύση των προβλημάτων του πλεονάζοντος κεφαλαίου και της ανεργίας μέσω της οδού της αστικοποίησης. Η αναδόμηση του Παρισιού απορρόφησε τεράστιες ποσότητες εργασίας και κεφαλαίου με τα δεδομένα της εποχής και, μαζί με την αυταρχική καταστολή των φιλοδοξιών της Παρισινής εργατικής δύναμης, ήταν πρωταρχικό μέσο κοινωνικής σταθεροποίησης. Ο Haussmann στηρίχτηκε στα ουτοπικά σχέδια (των Φουριεριστών και των Σαιν-Σιμονιστών) για την αναμόρφωση του Παρισιού αλλά με μία μεγάλη διαφορά. Μετασχημάτισε την κλίμακα στην οποία αυτοί φανταζόντουσαν την αστική διαδικασία. Όταν

ο αρχιτέκτονας Hittford έδειξε στον Haussmann τα σχέδια για μια νέα λεωφόρο, αυτός του τα πέταξε πίσω και του είπε «δεν είναι αρκετά φαρδιά... την έχεις 40 μέτρα κι εγώ τη θέλω 120». Ο Haussmann σκεφτόταν την πόλη σε μεγαλύτερη κλίμακα, με προάστια προσαρτημένα σε αυτή, ξανασχεδίασε μάλλον ολόκληρες γειτονιές (όπως τη Les Halles) αντί για μικρά κομμάτια του αστικού ιστού. Άλλαξε την πόλη χοντρικά παρά λιανικά. Για να το κάνει αυτό χρειαζόταν οικονομικούς θεσμούς και πιστωτικά εργαλεία που κτίστηκαν πάνω στις γραμμές των Σαινσιμονιστών (leasing εξοπλισμού και leasing ακινήτων). Αυτό που έκανε στην πραγματικότητα ήταν να λύσει το πρόβλημα της διάθεσης του πλεονάζοντος κεφαλαίου μέσω βελτιώσεων των αστικών υποδομών με τη χρήση μακροπρόθεσμων δανείων, εκκινώντας ένα σύστημα που έμοιαζε με το κεϋνσιανό.

Το σύστημα λειτούργησε πολύ καλά για περίπου δεκαπέντε χρόνια και κληροδότησε όχι μόνο μια μεταμόρφωση των αστικών υποδομών, αλλά την κατασκευή ενός τελείως νέου τρόπου αστικής ζωής και την κατασκευή μιας νέας αστικής προσωπικότητας. Το Παρίσι έγινε «η πόλη του φωτός», το μεγαλύτερο κέντρο κατανάλωσης, τουρισμού και αναψυχής – τα καφέ, τα πολυκαταστήματα, η βιομηχανία μόδας, οι μεγάλες εκθέσεις, όλα άλλαξαν τον αστικό τρόπο ζωής με τρόπους που μπορούσαν να απορροφήσουν τεράστια πλεονάσματα μέσω του χοντροειδούς και του επιπόλαιου καταναλωτισμού (που προσέβαλε του υπέρμαχους της παράδοσης και απέκλειε τους εργάτες στον ίδιο βαθμό). Όμως, το υπερεκτεταμένο και θεωρητικό οικονομικό σύστημα και οι πιστωτικές δομές στις οποίες στηρίχτηκε κατέρρευσαν το 1868. Ο Haussmann εκδιώχθηκε από την εξουσία, ο Ναπολέων ο 3ος πήγε απελπισμένα σε πόλεμο εναντίον της Γερμανίας του Μπίσμαρκ και έχασε, και στο κενό που δημιουργήθηκε ανήλθε η Παρισινή Κομμούνα, ένα από τα μεγαλύτερα επαναστατικά επεισόδια στην αστική καπιταλιστική ιστορία. Η Κομμούνα συνέβη εν μέρει λόγω της νοσταλγίας για τον αστικό κόσμο που κατέστρεψε ο Haussmann (οι σκιές της επανάστασης του 1848) και της επιθυμίας να παρθεί πίσω η πόλη για χάρη αυτών που είχαν εξωθεί λόγω των έργων του. Αλλά η Κομμούνα άρθρωσε, επίσης, προωθημένα οράματα για εναλλακτικές σοσιαλιστικές (αντιτιθέμενες στον μονοπωλιακό καπιταλισμό) νεωτερικότητες που ήταν αντιθετικά μεταξύ τους και που αντέτασσαν τα ιδανικά του κεντρικού ιεραρχικού ελέγχου (το Γιακωβίνικο ρεύμα) ενάντια στα αποκεντρωτικά αναρχικά οράματα της λαϊκής οργάνωσης (των οποίων ηγούνταν οι Προυντονιστές), και που οδήγησαν το 1872, εν μέσω έντονων κατηγοριών για το ποιος έφταιγε για τη συντριβή της Κομμούνας, στο ριζικό και ατυχές ρήγμα μεταξύ Μαρξιστών και Αναρχικών που μαστίζει ακόμα και σήμερα όλες της μορφές αντίθεσης στον καπιταλισμό[5].

Ας μεταφερθούμε στο 1942, στις Ηνωμένες Πολιτείες. Το πρόβλημα διάθεσης του πλεονάζοντος κεφαλαίου που φαινόταν τόσο δυσάγωγο στα '30ς (και η ανεργία που πήγαινε μαζί του) λύθηκε προσωρινά με την τεράστια κινητοποίηση για την προσπάθεια του πολέμου. Όλοι όμως φοβόντουσαν για το τι θα γινόταν μετά τον πόλεμο. Πολιτικά η κατάσταση ήταν επικίνδυνη. Η Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση πρακτικά λειτουργούσε μια εθνικοποιημένη οικονομία, ήταν σύμμαχος με την κομμουνιστική Σοβιετική Ένωση και ισχυρά κοινωνικά κινήματα με σοσιαλιστικές τάσεις είχαν αναδυθεί στα '30ς. Όλοι ξέρουμε την ιστορία που ακολούθησε με τις πολιτικές του Μακαρθισμού και του Ψυχρού Πολέμου (άφθονα σημάδια τα οποία υπήρχαν ήδη το 1942). Όπως και με τον Λουδοβίκο Βοναπάρτη, μια ισχυρή δόση πολιτικής καταστολής απαιτήθηκε φανερά από τις άρχουσες τάξεις της εποχής. Αλλά τι γίνεται με το πρόβλημα της διάθεσης του πλεονάζοντος κεφαλαίου;

Το 1942 εμφανίστηκε μια εκτεταμένη αποτίμηση των προσπαθειών του Haussmann σε ένα αρχιτεκτονικό περιοδικό. Έδινε αναλυτικά τεκμήρια για το τι είχε κάνει, επιχειρούσε μια ανάλυση των λαθών του αλλά κυρίως αποσκοπούσε στο να αποκαταστήσει τη φήμη του Haussmann σαν ενός από τους μεγαλύτερους πολεοδόμους όλων των εποχών. Το άρθρο δεν το είχε γράψει άλλος από τον Robert Moses ο οποίος μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο έκανε σε όλη τη μητροπολιτική περιοχή της Νέας Υόρκης αυτό που ο Haussmann είχε κάνει στο Παρίσι[6]. Δηλαδή, ο Moses άλλαξε την κλίμακα της σκέψης σχετικά με την αστική διαδικασία και διαμέσου ενός συστήματος αυτοκινητοδρόμων και μετασχηματισμών των υποδομών (που χρηματοδοτούνταν με μακροπρόθεσμα δάνεια), μέσω της προαστιοποίησης και του συνολικού επανασχεδιασμού, όχι μόνο της πόλης αλλά ολόκληρης της

μητροπολιτικής περιοχής, απορρόφησε το υπερπρόϊόν και έτσι βοήθησε να λυθεί το πρόβλημα της απορρόφησης του πλεονάζοντος κεφαλαίου. Για να συμβεί αυτό, έπρεπε να έχει πρόσβαση σε νέους οικονομικούς θεσμούς και φορολογικές ρυθμίσεις (που επιδοτούσαν την ιδιοκτησία κατοικίας) που απελευθέρωναν τις πιστώσεις που θα χρηματοδοτούσαν την αστική επέκταση. Αυτή η διαδικασία, όταν γίνεται σε εθνική κλίμακα, όπως έγινε σε όλα τα κύρια μητροπολιτικά κέντρα των Ηνωμένων Πολιτειών (επίσης ένας ακόμα μετασχηματισμός της κλίμακας), έπαιξε ένα κρίσιμο ρόλο στη σταθεροποίηση του παγκόσμιου καπιταλισμού μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (ήταν η περίοδος που οι ΗΠΑ μπορούσαν να αντέχουν την παροχή κινητήριας δύναμης σε όλη την παγκόσμια μη-κομμουνιστική οικονομία τρέχοντας εμπορικά ελλείμματα). Η προαστιοποίηση των Ηνωμένων Πολιτειών δεν ήταν μόνο ένα θέμα νέων υποδομών. Όπως συνέβη και στο Παρίσι της Δεύτερης Αυτοκρατορίας, περιλάμβανε ριζικό μετασχηματισμό των lifestyles και παρήγαγε έναν τελείως νέο τρόπο ζωής όπου νέα προϊόντα, από την κατοίκηση, ως τα ψυγεία και τα air condition όπως επίσης και τα δύο αυτοκίνητα στο δρόμο και μια τεράστια αύξηση της κατανάλωσης πετρελαίου, όλα έπαιξαν το ρόλο τους στην απορρόφηση του πλεονάσματος. Αλλοίωσε, επίσης το πολιτικό τοπίο αφού η επιδοτούμενη ιδιοκτησία κατοικίας για τις μεσαίες τάξεις άλλαξε την εστίαση της κοινοτικής δράσης στην κατεύθυνση αξιών που υπερασπίζονταν την ακίνητη περιουσία και εξατομικευμένων ταυτοτήτων (που άλλαξαν την ψήφο των προαστίων σε συντηρητική ρεπουμπλικανική). Σε κάθε περίπτωση, υποστηρίχτηκε, πως οι φορτωμένοι με χρέη ιδιοκτήτες σπιτιών, είναι λιγότερο πιθανό να απεργήσουν. Αυτό το σχέδιο πέτυχε να απορροφήσει το πλεόνασμα και να διασφαλίσει την κοινωνική σταθερότητα, παρόλο το κόστος της εκκένωσης των κεντρικών πόλεων και της γέννησης μιας επονομαζόμενης αστικής κρίσης με εξεγέρσεις σε πολλές κεντρικές πόλεις των ΗΠΑ από καταπιεσμένες μειονότητες (κυρίως Αφρο-Αμερικάνων) στους οποίους είχε απαγορευτεί η πρόσβαση στη νέα ευημερία. Αυτό κράτησε ως το τέλος των '60s όταν, όπως συνέβη και στον Haussmann, άρχισε να ξεδιπλώνεται μια διαφορετικού τύπου κρίση, τέτοια που το κύρος του Moses ξέπεσε και οι λύσεις του άρχισαν να φαίνονται ακατάλληλες και απαράδεκτες. Για αρχή, οι κεντρικές πόλεις βρισκόντουσαν σε εξέγερση. Οι υπέρμαχοι της παράδοσης, συσπειρωμένοι γύρω από την Jane Jacobs, ήθελαν να αντιμετωπίσουν τον βάρβαρο μοντερνισμό των σχεδίων του Moses με μια εν-τοπισμένη αισθητική γειτονιάς. Τα προάστια, όμως, είχαν χτιστεί και ο ριζικός μετασχηματισμός του lifestyle που προμήνυαν είχε όλων των ειδών τις κοινωνικές επιπτώσεις, οδηγώντας τις φεμινίστριες, για παράδειγμα, να ανακηρύξουν το προάστιο και το αντίστοιχο lifestyle, σαν τον τόπο όλων των θεμελιωδών δυσαρεσκειών. Αν λοιπόν, η Οσμανοποίηση του Παρισιού έπαιξε ένα ρόλο στην επεξήγηση της δυναμικής της Παρισινής Κομμούνας έτσι και οι άψυχες ποιότητες της προαστιακής ζωής έπαιξαν έναν κρίσιμο ρόλο στα δραματικά κινήματα του 1968 στις ΗΠΑ, αφού δυσαρεστημένοι φοιτητές της μεσαίας τάξης μπόκαν σε μια φάση εξέγερσης, αναζητώντας συμμαχίες με περιθωριοποιημένες ομάδες που διεκδικούσαν πολιτικά δικαιώματα στις κεντρικές πόλεις και διαδήλωναν εναντίον του ιμπεριαλισμού των ΗΠΑ, για να δημιουργήσουν ένα κίνημα για το χτίσιμο ενός άλλου κόσμου που θα συμπεριλάμβανε ένα διαφορετικό είδος αστικής εμπειρίας. Στο Παρίσι, το κίνημα εναντίον του αυτοκινητόδρομου της αριστερής όχθης (του Σηκουάνα*), της εισβολής στο κεντρικό Παρίσι και της καταστροφής παραδοσιακών γειτονιών από τους «ψηλούς γίγαντες» εκ των οποίων υποδειγματικά ήταν η Place d' Italie και ο Tour Montparnasse, έπαιξε σημαντικό ρόλο στην κινητοποίηση των ευρύτερων διαδικασιών της εξέγερσης του '68. Και ήταν σε αυτό το πλαίσιο που ο Lefebvre έγραψε το προνοητικό κείμενό του στο οποίο προέβλεπε, ανάμεσα στα άλλα, όχι μόνο ότι η αστική διαδικασία ήταν κρίσιμη για την επιβίωση του καπιταλισμού και άρα υποχρεωτικά θα γινόταν εστία του πολιτικού και ταξικού αγώνα, αλλά αυτή η διαδικασία, βήμα βήμα εξάλειψε τη διάκριση πόλης-υπαίθρου μέσω της δημιουργίας ενοποιημένων χώρων σε όλο τον εθνικό χώρο, αν όχι και παραπέρα[7]. Το δικαίωμα στην πόλη έπρεπε να σημαίνει το δικαίωμα να ασκηθεί έλεγχος στο σύνολο της αστικής διαδικασίας που κυριεύει όλο και περισσότερο την ύπαιθρο (τα πάντα από τις αγροτικές επιχειρήσεις ως τη δεύτερη κατοικία και τον αγροτουρισμό).

Μαζί όμως με την εξέγερση του '68, εν μέρει με νοσταλγία γι' αυτό που είχε χαθεί και εν μέρει με μια

προνοητική διερώτηση πάνω στην κατασκευή ενός διαφορετικού είδους αστικής εμπειρίας, πήγαινε και μια οικονομική κρίση στους πιστωτικούς θεσμούς οι οποίοι είχαν τροφοδοτήσει, μέσω της χρηματοδότησης με δάνεια, την έκρηξη της ιδιοκτησίας ακινήτων τις προηγούμενες δεκαετίες. Αυτή η κρίση διευρύνθηκε στα τέλη των '60ς μέχρι που ολόκληρο το καπιταλιστικό σύστημα κατέρρευσε σε ένα μείζον παγκόσμιο κραχ, οδηγούμενο από το σκάσιμο της φούσκας της παγκόσμιας αγοράς ακινήτων το 1973, που το ακολούθησε η δημοσιονομική χρεωκοπία της πόλης της Νέας Υόρκης το 1975. Οι ζοφερές μέρες των '70ς επίκειντο, και όπως συνέβη πολλές φορές πριν, το ερώτημα τώρα ήταν πώς να σωθεί ο καπιταλισμός από τις ίδιες του τις αντιφάσεις και σε αυτό, αν η ιστορία επρόκειτο να δείξει κάποια κατεύθυνση, η αστική διαδικασία θα έπαιζε σίγουρα ένα σημαντικό ρόλο. Σε αυτή την περίπτωση, όπως υποστήριξε πριν πολύ καιρό ο Bill Tabb, η επεξεργασία για τη λύση του προβλήματος της δημοσιονομικής κρίσης της Νέας Υόρκης του 1975 πρωτοπόρησε στο δρόμο της οικοδόμησης μιας νεοφιλελεύθερης απάντησης στα προβλήματα της διαιώνισης της ταξικής εξουσίας και της αναζωογόνησης μια δυναμικής απορρόφησης των πλεονασμάτων που ο καπιταλισμός πρέπει να παράγει για να επιβιώσει[8].

Ας μεταφερθούμε ξανά, αυτή τη φορά, στη σημερινή μας συγκυρία. Ο παγκόσμιος καπιταλισμός βρίσκεται σε μια τροχιά τοπικών κρίσεων και καταρρεύσεων (Ανατολική και Νοτιοανατολική Ασία το 1997-98, Ρωσία το 1998, Αργεντινή το 2001, κλπ.) αλλά, μέχρι στιγμής έχει αποφευχθεί μια παγκόσμια κατέρρευση, παρά το χρόνιο πρόβλημα διάθεσης του πλεονάζοντος κεφαλαίου. Ποιος ήταν ο ρόλος της αστικοποίησης στη σταθεροποίηση αυτής της κατάστασης; Στις Ηνωμένες Πολιτείες είναι γενικά αποδεκτό ότι η αγορά κατοικίας υπήρξε ένας σημαντικός σταθεροποιητής της οικονομίας, ειδικά από το 2000 περίπου (έπειτα από την high-tech κατέρρευση του τέλους των '90ς*) παρόλο που ήταν ένα ενεργό συστατικό της επέκτασης κατά τη διάρκεια των '90ς. Η αγορά ακινήτων έχει απορροφήσει μεγάλο ποσό του πλεονάζοντος κεφαλαίου άμεσα μέσω των νέων κατασκευών (κατοικίες στην κεντρική περιοχή της πόλης και τα προάστια, και νέοι χώροι γραφείων) ενώ ο ταχύς πληθωρισμός των τιμών των ακινήτων, στηριζόμενος από ένα εντελώς άμετρο κύμα αναχρηματοδότησης μέσω υποθηκών με ιστορικά χαμηλά ποσοστά τόκων έδωσαν ώθηση στην εσωτερική αγορά καταναλωτικών αγαθών και υπηρεσιών. Η παγκόσμια αγορά έχει μερικώς σταθεροποιηθεί μέσω τις αστικής επέκτασης στις ΗΠΑ αφού αυτές τρέχουν τεράστια εμπορικά ελλείμματα με τον υπόλοιπο κόσμο, δανειζόμενες περίπου 2 δισεκατομμύρια δολάρια τη μέρα για να προμηθεύσουν με καύσιμα τον ακόρεστο καταναλωτισμό τους και τους πολέμους στο Αφγανιστάν και το Ιράκ οι οποίοι χρηματοδοτούνται με δάνεια.

Η αστική διαδικασία, όμως, υπέστη άλλον ένα μετασχηματισμό, στην κλίμακα. Έγινε, με λίγα λόγια, παγκόσμια. Άρα, δεν μπορούμε να εστιάσουμε μόνο στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ομοιες εκρήξεις της αγοράς ακινήτων στη Βρετανία και την Ισπανία, όπως και σε πολλές άλλες χώρες, βοήθησαν στην τροφοδοσία της καπιταλιστικής δυναμικής με τρόπους που έμοιαζαν σε μεγάλο βαθμό με αυτό που είχε συμβεί στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η αστικοποίηση της Κίνας τα τελευταία είκοσι χρόνια ήταν διαφορετικού χαρακτήρα (με τη μεγάλη έμφαση να δίνεται στην κατασκευή υποδομών), αλλά ακόμη πιο σημαντική από αυτή των ΗΠΑ. Ο ρυθμός (της αστικοποίησης) αυξήθηκε τερατωδώς ύστερα από μια σύντομη ύφεση γύρω στο 1997, τόσο που η Κίνα έχει απορροφήσει σχεδόν τις μισές παγκόσμιες προμήθειες τσιμέντου από το 2000. Πάνω από εκατό πόλεις πέρασαν το όριο του ενός εκατομμυρίου κατοίκων τα τελευταία είκοσι χρόνια και μικρά χωριά, όπως το Shenzhen, έχουν γίνει τεράστιες μητροπόλεις με 6 ως 10 εκατομμύρια κατοίκους. Τεράστια έργα υποδομών, όπως φράγματα και αυτοκινητόδρομοι –για άλλη μια φορά όλα χρηματοδοτούμενα με δάνεια– μετασχηματίζουν το τοπίο[9]. Οι συνέπειες για την παγκόσμια οικονομία και την απορρόφηση πλεονάζοντος κεφαλαίου υπήρξαν σημαντικές: Η Χιλή εκρήγνυται λόγω της ζήτησης για χαλκό, η Αυστραλία ευημερεί και ακόμα και η Βραζιλία και η Αργεντινή συνέρχονται, εν μέρει λόγω της δύναμης της ζήτησης της Κίνας για πρώτες ύλες. Είναι η αστικοποίηση της Κίνας ο βασικός σταθεροποιητής του παγκόσμιου καπιταλισμού; Η απάντηση πρέπει να είναι μερικώς, ναι. Αλλά η Κίνα είναι μόνο το επίκεντρο μιας διαδικασίας αστικοποίησης που τώρα έχει γίνει αληθινά παγκόσμια εν μέρει μέσω της εντυπωσιακής

παγκόσμιας ενοποίησης των χρηματοοικονομικών αγορών που χρησιμοποιούν την ευελιξία τους για να χρηματοδοτήσουν με δάνεια αστικά mega-projects από το Ντουμπάι ως το Σάο Πάολο και από το Μουμπάι (Mumbai), στο Χονγκ Κονγκ και το Λονδίνο. Η κινεζική κεντρική τράπεζα, για παράδειγμα, έχει δραστηριοποιηθεί στην δευτερογενή αγορά υποθηκών στις ΗΠΑ, ενώ η Goldman Sachs έχει εμπλακεί σε μεγάλο βαθμό στην απότομα ανερχόμενη αγορά ακινήτων στο Μουμπάι και κεφάλαια από το Χονγκ Κονγκ έχουν επενδύσει στη Βαλτιμόρη. Κάθε αστική περιοχή στον κόσμο έχει σε πλήρη ανοδική πορεία την αύξηση της ανοικοδόμησής της, εν μέσω μιας πλημμύρας φτωχών μεταναστών που δημιουργούν την ίδια στιγμή ένα πλανήτη παραγκουπόλεων. Οι εκρήξεις ανοικοδόμησης είναι φανερές στην Πόλη του Μεξικού, το Σαντιάγο της Χιλής, το Μουμπάι, το Γιοχάνεσμπουργκ, τη Σεούλ, την Ταϊπέι, τη Μόσχα και σε όλη την Ευρώπη (με αυτή της Ισπανίας να είναι η πιο δραματική), όπως επίσης και στις πόλεις του πυρήνα των καπιταλιστικών χωρών όπως το Λονδίνο, το Λος Άντζελες, το Σαν Ντιέγκο και τη Νέα Υόρκη (όπου βρίσκονται σε κίνηση περισσότερα αστικά projects μεγάλης κλίμακας από ποτέ και όπου, απλά για να ορίσουμε τη γενική κατεύθυνση της εποχής, μια πρόσφατη έκθεση επιχειρήσε να αποκαταστήσει τη φήμη του Moses σαν του πρωτουργού της ανόδου της πόλης της Νέας Υόρκης παρά ως παράγοντα της πτώσης της, όπως το περιέγραψε πίσω στα 1974 ο Robert Caro[10]). Εντυπωσιακά και από μια άποψη εγκληματικά παράλογα projects μεγα-αστικοποίησης αναδύθηκαν στη Μέση Ανατολή σε μέρη όπως το Ντουμπάι και το Άμπου Ντάμπι σαν ένας τρόπος να απορροφηθούν τα πλεονάσματα που προκύπτουν από τον πλούτο του πετρελαίου με τους πιο καταφανώς, κοινωνικά άδικους και περιβαλλοντικά σπάταλους τρόπους που είναι πιθανοί (όπως μια πίστα για σκι σε εσωτερικό χώρο). Εδώ βλέπουμε ακόμη έναν μετασηματισμό στην κλίμακα, τέτοιο που το κάνει δύσκολο να καταλάβουμε ότι αυτό που μπορεί να συμβαίνει παγκόσμια είναι σε γενικές γραμμές όμοιο με τις διαδικασίες που χειρίστηκε τόσο επιδέξια για λίγο ο Hausmann στο Παρίσι της Δεύτερης Αυτοκρατορίας.

Αυτή η παγκόσμια έκρηξη της αστικοποίησης βασίστηκε, όπως και όλες οι άλλες πριν από αυτή, στην κατασκευή νέων οικονομικών θεσμών και διακανονισμών για την οργάνωση των πιστώσεων που απαιτούνταν για τη συντήρησή της. Οικονομικές καινοτομίες δρομολογήθηκαν στα 80ς. Ιδιαίτερα κρίσιμο ρόλο έχουν παίξει η μετατροπή και η συσκευασία σε ομόλογα των τοπικών υποθηκών, ώστε να πωληθούν σε επενδυτές σε όλο τον κόσμο, και η οργάνωση νέων οικονομικών θεσμών για τον έλεγχο των CDOs*. Τα οφέλη από αυτά ήταν πολυάριθμα: διέσπειραν τον κίνδυνο, επέτρεψαν στις συγκεντρωμένες αποταμιεύσεις πλεονάσματος καλύτερη πρόσβαση στην πλεονάζουσα ζήτηση κατοικίας και επίσης, έχοντας το πλεονέκτημα του συντονισμού, έριξαν τα συνολικά επιτόκια (ενώ δημιουργούσαν τεράστιες περιουσίες για τους οικονομικούς μεσάζοντες που έκαναν αυτά τα θαύματα). Αλλά το να διασκορπιστεί ο κίνδυνος δε σημαίνει κιόλας πως αυτός εξολοθρεύεται. Επιπλέον, το γεγονός ότι ο κίνδυνος μπορεί να διασπαρθεί τόσο πλατιά ενθαρρύνει ακόμη πιο ριψοκίνδυνες τοπικές συμπεριφορές επειδή ο κίνδυνος μπορεί να μεταφερθεί αλλού. Χωρίς επαρκείς ελέγχους της αποτίμησης του κινδύνου, η αγορά υποθηκών ξέφυγε από τον έλεγχο και αυτό που συνέβη στους Pereire Brothers** στα 1867-68 και στην δημοσιονομική σπατάλη της πόλης της Νέας Υόρκης στις αρχές των '70ς, μεταμορφώθηκε στην αποκαλούμενη sub-prime κρίση *** και στην κρίση ενεργητικού. Η κρίση είναι συγκεντρωμένη σε πρώτο χρόνο μέσα και γύρω από τις πόλεις των ΗΠΑ, με ιδιαίτερα σοβαρές συνέπειες για τους Αφροαμερικανούς χαμηλού εισοδήματος και τις ανύπαντρες γυναίκες επικεφαλής νοικοκυριών των κέντρων των πόλεων. Επηρεάζει, επίσης, εκείνους που, ανίκανοι να φέρουν τα βάρη των τιμών των κατοικιών που εκτοξεύονται στα αστικά κέντρα, ιδίως στις νοτιοδυτικές ΗΠΑ, εκδιώχθηκαν στην ημιπεριφέρεια των μητροπολιτικών περιοχών για να εγκατασταθούν σε περιοχές κατοικίας που χτίστηκαν κερδοσκοπικά**** με βολικά επιτόκια αρχικά, αλλά οι οποίοι τώρα αντιμετωπίζουν κλιμακούμενες συνολικές δαπάνες με την αύξηση των τιμών πετρελαίου και τη διόγκωση των πληρωμών για τις υποθήκες αφού τα επιτόκια στην αγορά επιστρέφουν σε ανοδική πορεία. Αυτή η κρίση, που έχει έντονο τοπικό αντίκτυπο στην αστική ζωή και τις υποδομές, απειλεί επίσης όλη την αρχιτεκτονική του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος και μπορεί να πυροδοτήσει την έναρξη μιας σημαντικής ύφεσης. Οι ομοιότητες με τα 70ς, είναι για να το

θέσω ήπια, περίεργες (συμπεριλαμβανομένης της απάντησης του εύκολου χρήματος της Ομοσπονδιακής Κεντρικής Τράπεζας των ΗΠΑ, η οποία σχεδόν σίγουρα θα δημιουργήσει, στο όχι και τόσο μακρινό μέλλον, ισχυρές τάσεις ανεξέλεγκτου πληθωρισμού, αν όχι στασιμοπληθωρισμού, όπως συνέβη στα 70ς μέσω παρόμοιων κινήσεων,).

Όμως, η κατάσταση είναι πολύ πιο πολύπλοκη τώρα και είναι ένα ανοιχτό ερώτημα το κατά πόσο μια σοβαρή κατάρρευση στις Ηνωμένες Πολιτείες μπορεί να αντισταθμιστεί κάπου αλλού (π.χ. από την Κίνα, παρόλο που ακόμα κι εδώ ο ρυθμός της αστικοποίησης φαίνεται να γίνεται πιο αργός). Όμως, το οικονομικό σύστημα είναι επίσης πολύ πιο στενά διασυνδεδεμένο απ' ό,τι πριν[11]. Οι αστραπιαίες συναλλαγές μέσω ηλεκτρονικών υπολογιστών, μόλις ξεφύγουν, πάντα απειλούν να δημιουργήσουν μεγάλη ανισότητα στην αγορά (ήδη παράγουν απίστευτη αστάθεια στα χρηματιστήρια) η οποία θα παράξει μια μεγάλη κρίση που απαιτεί συνολικό αναστοχασμό για το πώς δουλεύει το χρηματοοικονομικό κεφάλαιο και οι χρηματικές αγορές, συμπεριλαμβανομένης και της σχέσης με τη διαδικασία αστικοποίησης.

Όπως σε όλες τις προηγούμενες φάσεις, η πιο πρόσφατη ριζική επέκταση της αστικής διαδικασίας έφερε μαζί της εκπληκτικούς μετασχηματισμούς των lifestyles. Η ποιότητα της αστικής ζωής έχει γίνει εμπόρευμα για αυτούς που έχουν χρήματα, όπως έγινε και η ίδια η πόλη σε ένα κόσμο όπου ο καταναλωτισμός, ο τουρισμός, οι βιομηχανίες που βασίζονται στην κουλτούρα και τη γνώση έγιναν μείζονες όψεις της αστικής (urban) πολιτικής οικονομίας. Η μεταμοντέρνα ροπή να ενθαρρύνεται ο σχηματισμός θέσεων για την αγορά, τόσο στις επιλογές του αστικού lifestyle και στις καταναλωτικές συνήθειες όσο και στις πολιτισμικές φόρμες, περιβάλλει τη σύγχρονη αστική εμπειρία με μια αύρα ελευθερίας επιλογής στην αγορά, με την προϋπόθεση ότι έχεις χρήματα. Τα εμπορικά κέντρα, τα multiplex, οι μεγάλες αλυσίδες καταστημάτων* πολλαπλασιάζονται (η παραγωγή του καθενός έχει γίνει μεγάλη μπίζνα) όπως και τα fast food και οι αγορές χειροποίητων, οι boutique κουλτούρες και όπως το τοποθετεί χαριτωμένα ο Sharon Zukin, «η ειρήνευση μέσω του cappuccino». Ακόμα και η ασυνάρτητη, μειλίχια και μονότονη ανάπτυξη των προαστιακών περιοχών που συνεχίζει να κυριαρχεί σε πολλές περιοχές, τώρα παίρνει το αντίδοτό της, ένα κίνημα «νέας πολεοδομίας» που προάγει την πώληση της κοινότητας και ένα boutique lifestyle σαν αναπτυσσόμενο προϊόν που θα εκπληρώσει τα αστικά όνειρα. Αυτός είναι ένας κόσμος όπου η νεοφιλελεύθερη ηθική του εντατικού κτητικού ατομικισμού και η αντίστοιχη πολιτική παραίτηση από την υποστήριξη συλλογικών μορφών δράσης μπορούν να γίνουν το περίγραμμα της κοινωνικοποίησης της προσωπικότητας[12]. Η υπεράσπιση των αξιών της ιδιοκτησίας γίνεται κυρίαρχο πολιτικό ενδιαφέροντος τέτοιου που, όπως δείχνει ο Mike Davis, οι ενώσεις ιδιοκτητών κατοικίας στην πολιτεία της Καλιφόρνιας γίνονται προμαχώνες πολιτικής αντίδρασης αν όχι τοπικών φασισμών γειτονιάς[13].

Αλλά, επίσης, ζούμε όλο και περισσότερο σε διαιρεμένες, κατακερματισμένες και επιρρεπείς σε συγκρούσεις πόλεις. Το πώς βλέπουμε τον κόσμο και ορίζουμε τις πιθανότητες εξαρτάται από το από ποια πλευρά βρισκόμαστε και σε τι είδους καταναλωτισμούς έχουμε πρόσβαση. Στις περασμένες δεκαετίες, η νεοφιλελεύθερη στροφή αποκατέστησε την ταξική ισχύ των πλούσιων ελίτ[14].

Δεκατέσσερις δισεκατομμυριούχοι αναδύθηκαν από τη νεοφιλελεύθερη στροφή στο Μεξικό, το οποίο καυχείται τώρα για τον πλουσιότερο άνθρωπο στον κόσμο, τον Carlos Slim, την ίδια ώρα που τα εισοδήματα των φτωχών είτε έχουν μείνει σταθερά είτε έχουν μειωθεί. Τα αποτελέσματα έχουν χαραχθεί ανεξίτηλα στις χωρικές μορφές των πόλεών μας, οι οποίες όλο και περισσότερο γίνονται πόλεις οχυρωμένων θραυσμάτων, περιτειχισμένων κοινοτήτων και ιδιωτικοποιημένων δημόσιων χώρων που βρίσκονται υπό συνεχή επιτήρηση. Ειδικά στον αναπτυσσόμενο κόσμο, η πόλη:

«διαίρεται σε διαφορετικά χωρισμένα τμήματα, με τη φαινομενική διαμόρφωση πολλών «μικροκρατών». Πλούσιες γειτονιές όπου παρέχονται όλων των ειδών οι υπηρεσίες, όπως αποκλειστικά σχολεία, μαθήματα γκολφ, γήπεδα τένις και ιδιωτική αστυνομία που περιπολεί τη περιοχή καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας πλέκονται με παράνομους καταυλισμούς όπου το νερό είναι διαθέσιμο μόνο σε δημόσιες πηγές, δεν υπάρχει κανένα σύστημα αποχέτευσης, το ηλεκτρικό το κλέβουν λίγοι προνομιούχοι, οι δρόμοι γίνονται ποτάμια λάσπης όποτε βρέχει, και η συγκατοίκηση

είναι ο κανόνας. Το κάθε θραύσμα φαίνεται να ζει και να λειτουργεί αυτόνομα, μένοντας σταθερά προσκολλημένο στο τι μπόρεσε να αρπάξει στον καθημερινό αγώνα για την επιβίωση»[15].

Υπό αυτές τις συνθήκες, τα ιδανικά της αστικής ταυτότητας, των πολιτικών δικαιωμάτων και του ανήκειν, που ήδη απειλούνται από την εξαπλούμενη στενοχώρια της νεοφιλελεύθερης ηθικής, γίνεται όλο και πιο δύσκολο να διατηρηθούν. Η ιδιωτικοποίηση της αναδιανομής μέσω της εγκληματικής δραστηριότητας απειλεί την ατομική ασφάλεια σε κάθε στροφή, υποβάλλοντας τις λαϊκές αξιώσεις για αστυνομική καταστολή. Ακόμα και η ιδέα ότι η πόλη μπορεί να λειτουργήσει σαν ένα συλλογικό πολιτικό σώμα, ένα πεδίο μέσα στο οποίο και από το οποίο μπορεί να πηγάζουν προοδευτικά κοινωνικά κινήματα φαίνεται όλο και πιο απίθανη. Παρ' όλα αυτά στην πραγματικότητα υπάρχουν εμφανώς όλων των ειδών τα αστικά κοινωνικά κινήματα που επιζητούν να υπερβούν τους αποκλεισμούς και να ανα-μορφώσουν την πόλη σε μια διαφορετική κοινωνική εικόνα από αυτή που δίνεται από τις δυνάμεις των εργολάβων, οι οποίοι στηρίζονται από το χρηματικό και εταιρικό κεφάλαιο και από ένα τοπικό κρατικό μηχανισμό που σκέφτεται όλο και περισσότερο σαν επιχειρηματίας.

Όμως, η απορρόφηση του πλεονάσματος μέσω του αστικού μετασχηματισμού έχει μια ακόμη σκοτεινότερη όψη. Απαίτησε επανειλημμένα την αστική ανακατασκευή μέσω της «δημιουργικής καταστροφής». Αυτό έχει σχεδόν πάντα μια ταξική διάσταση αφού είναι συνήθως οι φτωχοί, οι μη προνομιούχοι και οι περιθωριοποιημένοι από την πολιτική εξουσία αυτοί που υποφέρουν πρώτοι και περισσότερο από αυτή τη διαδικασία. Απαιτείται βία για να επιτευχθεί ο νέος αστικός κόσμος πάνω στα συντρίμια του παλιού. Ο Haussmann γκρέμισε τις παλιές παρισινές παραγκουπόλεις, χρησιμοποιώντας τις δυνάμεις των απαλλοτριώσεων για υποτιθέμενο δημόσιο όφελος, κάνοντάς το στο όνομα της αστικής βελτίωσης και ανακαίνισης. Μηχανεύτηκε σκόπιμα την μετακίνηση μεγάλου κομματιού της εργατικής τάξης και άλλων απειθαρχων στοιχείων του κέντρου της πόλης του Παρισιού που αποτελούσαν απειλή για τη δημόσια τάξη και την πολιτική εξουσία. Δημιούργησε μια αστική μορφή μέσω της οποίας θεωρούνταν (λανθασμένα όπως αποδείχθηκε το 1871) πως ήταν δυνατά επαρκή επίπεδα επιτήρησης και στρατιωτικού ελέγχου ώστε να διασφαλιστεί ο εύκολος έλεγχος των επαναστατικών κινήματων από τη στρατιωτική εξουσία. Αλλά, όπως έδειξε ο Engels το 1872:

«Στην πραγματικότητα, η μπουρζουαζία έχει μόνο μια μέθοδο για να λύσει το ζήτημα της κατοικίας με δικό της τρόπο – να το λύσει δηλαδή έτσι που η λύση να ξαναδημιουργεί πάντα από την αρχή το ζήτημα. Η μέθοδος αυτή λέγεται «Haussmann». [...] Λέγοντας «Haussmann» εννοώ το σύστημα που έχει γενικευθεί στην πράξη, να δημιουργούν δηλαδή ρήγματα στις εργατικές συνοικίες, ιδίως σ' αυτές που βρίσκονται στο κέντρο των μεγαλουπόλεών μας, άσχετα αν αυτό γίνεται για λόγους δημόσιας υγιεινής και καλλωπισμού ή γιατί υπάρχει ζήτηση για μεγάλα κεντρικά καταστήματα ή για συγκοινωνιακές ανάγκες, για σιδηροδρομικές γραμμές, δρόμους (που μερικές φορές φαίνεται να στοχεύουν στο να κάνουν πιο δύσκολη τη μάχη με οδοφράγματα) ... Όσο διαφορετική κι αν είναι η αιτία, το αποτέλεσμα είναι παντού το ίδιο: οι πιο σκανδαλώδεις δρόμοι και δρομάκια εξαφανίζονται κάτω από μεγάλες εκδηλώσεις αυτό-εκθιασμού της αστικής τάξης για την τεράστια αυτή επιτυχία, αλλά... ξαναγεννιούνται αμέσως κάπου αλλού και συχνά στην πιο κοντινή γειτονιά. [...] Οι εστίες των λοιμωδών νόσων, οι πιο φριχτές σπηλιές και τρύπες, όπου ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής κλείνει κάθε νύχτα τους εργάτες μας, δεν εξαφανίζονται αλλά μόνο αλλάζουν θέση! Η ίδια οικονομική ανάγκη που τις δημιούργησε στο πρώτο μέρος, τις δημιουργεί και στο δεύτερο».[16]

Στην πραγματικότητα πήρε πάνω από εκατό χρόνια για να ολοκληρωθεί η μπουρζουαζοποίηση του κεντρικού Παρισιού με τις συνέπειες που έχουμε δει πρόσφατα, των εξεγέρσεων και των καταστροφών σε εκείνα τα απομονωμένα προάστια όπου οι περιθωριοποιημένοι μετανάστες, οι άνεργοι εργάτες και νεολαίοι είναι όλο και περισσότερο παγιδευμένοι. Το λυπηρό σημείο εδώ είναι, φυσικά, πως οι διαδικασίες που περιέγραψε ο Engels επανέρχονται ξανά και ξανά στην αστική καπιταλιστική ιστορία. Ο Robert Moses «πήρε τον μπαλτά του χασάπη στο Μπρονξ»* (σύμφωνα με τα διάσημα λόγια του) και οι θρήνοι των ομάδων γειτονιάς και των κινήματων που τελικά συνασπίστηκαν γύρω από τη ρητορική της Jane Jacobs, για την αφάνταστη καταστροφή πολύτιμου αστικού ιστού αλλά και

ολόκληρων κοινοτήτων κατοίκων και των από καιρό καθιερωμένων δικτύων κοινωνικής ενσωμάτωσης, ήταν μεγάλης έντασης και διάρκειας[17]. Αλλά στην περίπτωση της Νέας Υόρκης και του Παρισιού, όταν υπήρξε επιτυχημένη αντίσταση και αναχαίτιση της κτηνώδους δύναμης των κρατικών απαλλοτριώσεων, προέκυψε μια πολύ πιο ύπουλη και καρκινώδης διαδικασία μετασχηματισμού, μέσω της δημοσιονομικής πειθάρχησης των δημοκρατικών αστικών κυβερνήσεων, των αγορών γης, της κερδοσκοπίας επί των ακινήτων και την ταξινόμηση της γης σε αυτές τις χρήσεις που ενεργοποιούσαν το υψηλότερο δυνατό χρηματοοικονομικό ποσοστό απόδοσης υπό την «υψηλότερη και καλύτερη χρήση γης». Ο Engels κατάλαβε επίσης πολύ καλά περί τίνος ήταν όλη αυτή η διαδικασία:

«Η επέκταση των σύγχρονων μεγαλουπόλεων προκαλεί σε μερικά, ιδιαίτερα σε κεντρικά, τμήματα των πόλεων μια τεχνητή αύξηση συχνά κολοσσιαία της αξίας των οικοπέδων. Η αξία των κτιρίων που είναι χτισμένα σε αυτά τα οικοπέδα αντί να ανεβαίνει, αντίθετα πέφτει προς τα κάτω, και αυτό γιατί τα κτίρια δεν ανταποκρίνονται πια στις αλλαγμένες συνθήκες. Τα γκρεμίζουν και τα αντικαθιστούν με άλλα. Αυτό γίνεται προ πάντων με τις εργατικές κατοικίες που βρίσκονται στο κέντρο, που τα νοίκια τους ακόμα και με το μεγαλύτερο συνωστισμό ενοικιαστών δε μπορούν να ξεπεράσουν ένα ορισμένο ανώτερο όριο ή το ξεπερνούν με εξαιρετική άργητα. Τα γκρεμίζουν και στη θέση τους χτίζουν μαγαζιά, αποθήκες εμπορευμάτων, δημόσια κτίρια[18].

Είναι καταθλιπτικό να σκέφτεσαι ότι όλα αυτά ήταν γραμμένα το 1872, γιατί η περιγραφή του Engels ταιριάζει απόλυτα με σύγχρονες αστικές διαδικασίες σε μεγάλο μέρος της Ασίας (Δελχί, Σεούλ, Μουμπάι) όπως επίσης και στο σύγχρονο εξευγενισμό του Χάρλεμ στη Νέα Υόρκη. Μια διαδικασία εκτοπισμού και αυτό που αποκαλώ «συσσώρευση μέσω της έξωσης», βρίσκεται επίσης στον πυρήνα των αστικών διαδικασιών στον καπιταλισμό[19]. Είναι το αντεστραμμένο είδωλο της απορρόφησης κεφαλαίου μέσω του αστικού ανασχηματισμού και η αιτία κάθε είδους αντιπαραθέσεων για το πάρισμο γης υψηλής αξίας από πληθυσμούς χαμηλού εισοδήματος που μπορεί να έχουν ζήσει εκεί για πολλά χρόνια. Σκεφτείτε την περίπτωση του Μουμπάι όπου υπάρχουν 6 εκατομμύρια άνθρωποι που θεωρούνται επίσημα σαν κάτοικοι των slums και είναι εγκατεστημένοι στη γη χωρίς νόμιμους τίτλους ιδιοκτησίας (τα μέρη όπου ζουν έχουν αφαιρεθεί λευκά σε όλους τους χάρτες της πόλης). Η αξία της γης στο Νταράβι, ένα από τα πιο χαρακτηριστικά slums του Μουμπάι, εκτιμάται στα 2 δισεκατομμύρια δολάρια και η πίεση να εκκαθαριστεί το slum (για περιβαλλοντικούς και κοινωνικούς λόγους που συγκαλύπτουν την αρπαγή της γης) αυξάνεται καθημερινά. Οικονομικές δυνάμεις που τις υποστηρίζει η κρατική πίεση για βίαιη εκκαθάριση των slums, παίρνουν βίαια σε μερικές περιπτώσεις, την κυριότητα κατελημμένου από τους κατοίκους των slums για μια ολόκληρη γενιά εδάφους. Η καπιταλιστική συσσώρευση στη γη ανθεί μέσω της δραστηριότητας των επενδύσεων σε ακίνητα αφού η γη αποκτάται με μηδενικό κόστος. Θα πάρουν αποζημίωση οι άνθρωποι που θα μετακινηθούν; Οι τυχεροί θα πάρουν μια μικρή. Αλλά ενώ το ινδικό σύνταγμα ορίζει ότι το κράτος έχει την υποχρέωση να προστατεύει τις ζωές και την υγεία όλου του πληθυσμού, ανεξάρτητα κάστας ή τάξης, και να εγγυάται το δικαίωμα στην αναγκαία προς το ζην στέγαση, το Ινδικό Ανώτατο Δικαστήριο εξέδωσε κρίσεις και ακρισίες που ξαναγράφουν την συνταγματική απαίτηση. Από τη στιγμή που οι κάτοικοι των παραγκουπόλεων είναι παράνομοι καταληψίες και πολλοί δεν μπορούν να αποδείξουν πλήρως την μακροχρόνια κατοίκησή τους στη γη, δεν έχουν δικαίωμα σε αποζημίωση. Το να τους παραχωρηθεί αυτό το δικαίωμα θα ισοδυναμούσε με το να ανταμειφθούν οι πορτοφολάδες για τις πράξεις τους, λέει το Ανώτατο Δικαστήριο. Έτσι, οι κάτοικοι των slums είτε αντιστέκονται και μάχονται, είτε μετακινούνται με τα ελάχιστα υπάρχοντά τους για να κατασκηνώσουν έξω, στα περιθώρια των αυτοκινητοδρόμων ή οπουδήποτε μπορούν να βρουν ένα μικροσκοπικό χώρο[20]. Παρόμοια παραδείγματα εξώσεων (όμως λιγότερο βάνουσα και περισσότερο νομικίστικα) μπορούν να βρεθούν και στις Ηνωμένες Πολιτείες, μέσω της κατάχρησης του δικαιώματος των απαλλοτριώσεων για τη μετακίνηση των παλιών κατοίκων των φτηνών κατοικιών, για χάρη ανώτερων χρήσεων γης (όπως πολυκατοικίες με ιδιότητα διαμερίσματα και μεγάλες αλυσίδες καταστημάτων). Το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ, όταν εξέτασε αν αυτό είναι σωστό, οι φιλελεύθερες δικαστικές του κρίσεις

ξεπέρασαν τους συντηρητικούς λέγοντας ότι είναι απολύτως συνταγματικό για τους τοπικούς αρμόδιους να συμπεριφέρονται με αυτόν τον τρόπο ώστε να αυξήσουν τα έσοδά τους από τους φόρους ακίνητης περιουσίας.

Στη Σεούλ στα 90ς οι κατασκευαστικές εταιρείες και οι εργολάβοι νοίκιασαν ομάδες μπράβων που έμοιαζαν με παλαιστές σούμο ώστε να εισβάλουν σε ολόκληρες γειτονιές και να διαλύσουν με βαριοπούλες όχι μόνο κατοικίες αλλά και όλα τα υπάρχοντα αυτών που είχαν χτίσει στα '50ς τις δικές τους κατοικίες στις πλαγιές των λόφων της πόλης, εκεί που στα '90ς έγινε γη υψηλής αξίας. Οι περισσότερες από αυτές τις λοφοπλαγιές είναι τώρα καλυμμένες με ψηλούς πύργους που δε δείχνουν κανένα ίχνος των βάνουσων διαδικασιών εκκαθάρισης της γης που επέτρεψαν την κατασκευή τους. Στην Κίνα, εκατομμύρια εκτοπίζονται από χώρους που έχουν για πολύ καιρό κατελημμένους (τρία εκατομμύρια μόνο στο Πεκίνο). Μια και δεν έχουν δικαιώματα ατομικής ιδιοκτησίας, το κράτος μπορεί απλά με ένα διάταγμα να τους μετακινήσει από τη γη προσφέροντάς τους μια ελάχιστη αποζημίωση για να τους βοηθήσει στο δρόμο που θα πάρουν (πριν παραδώσει τη γη σε εργολάβους με υψηλό ποσοστό κέρδους). Σε μερικές περιπτώσεις, ο κόσμος μετακινείται με τη θέλησή του, αλλά έχουν αναφερθεί επίσης εκτεταμένες αντιστάσεις, στις οποίες η συνήθης απάντηση είναι η ωμή καταστολή από το Κομμουνιστικό Κόμμα. Στην περίπτωση της Κίνας αυτοί που μετακινούνται είναι συχνά πληθυσμοί στα αγροτικά περιθώρια, δείχνοντας εμφανώς τη σημασία του επιχειρήματος του Lefebvre, ισχυριζόταν προνοητικά στα 60ς, ότι η καθαρή διάκριση που κάποτε υπήρχε ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο σταδιακά έφθινε σε ένα σύνολο από πορώδεις χώρους άνισης γεωγραφικής ανάπτυξης υπό την ηγεμονική κυριαρχία του κεφαλαίου και του κράτους. Η ίδια περίπτωση υπάρχει και στην Ινδία, όπου η πολιτική των ειδικών ζωνών οικονομικής ανάπτυξης που ευνοούνται τώρα από την κεντρική και τις πολιτειακές κυβερνήσεις, οδηγεί σε βιαιοπραγίες εναντίον αγροτικών παραγωγών, χυδαιότερη από τις οποίες ήταν η σφαγή στο Ναντιγκραμ στο Δυτικό Μπενγκάλ, που ενορχηστρώθηκε από το κυβερνών Μαρξιστικό πολιτικό κόμμα, ώστε να ανοίξει το δρόμο στο μεγάλο ινδονησιακό κεφάλαιο το οποίο ενδιαφέρεται τόσο για τις αστικές οικοδομικές εργολαβίες, όσο και για την βιομηχανική ανάπτυξη. Τα δικαιώματα ατομικής ιδιοκτησίας, σε αυτή την περίπτωση, δεν παρείχαν καμία προστασία. Έτσι γίνεται και με τη φαινομενικά προοδευτική πρόταση για απόδοση δικαιωμάτων ατομικής ιδιοκτησίας σε πληθυσμούς καταληψιών ώστε να τους προσφερθούν οι πόροι που θα τους επιτρέψουν να ξεφύγουν από τη φτώχεια. Τέτοιου είδους είναι η πρόταση που συζητιέται τώρα για τις φαβέλες του Ρίο, αλλά το πρόβλημα είναι πως οι φτωχοί, καταπονημένοι από την ανασφάλεια του εισοδήματος και από συχνές οικονομικές δυσκολίες, μπορούν εύκολα να πειστούν να ανταλλάξουν αυτόν τον πόρο με μια πληρωμή σε χρήμα σε σχετικά χαμηλή τιμή (οι πλούσιοι αρνούνται τυπικά να παραιτηθούν των πολύτιμων περιουσιακών τους στοιχείων για οποιαδήποτε τιμή, και αυτός είναι ο λόγος που ο Moses μπορούσε να φέρει τον μπαλτά του χασάπη στο Μπρονξ με τα χαμηλά εισοδήματα αλλά όχι και στην εύπορη Park Avenue). Στοιχηματίζω πως, αν συνεχιστούν οι παρούσες τάσεις, μέσα σε δεκαπέντε χρόνια όλες αυτές οι λοφοπλαγιές στο Ρίο που τώρα καταλαμβάνονται από τις φαβέλες, θα καλυφθούν από ψηλές πολυκατοικίες με ιδιόκτητα διαμερίσματα με υπέροχη θέα στον παραμυθένιο κόλπο, ενώ προηγουμένως οι κάτοικοί τους θα έχουν απομακρυνθεί σταδιακά (filter off) για να ζήσουν σε κάποια απομακρυσμένη περιφέρεια[21]. Το μακροπρόθεσμο αποτέλεσμα της ιδιωτικοποίησης της κοινωνικής κατοικίας του κεντρικού Λονδίνου από τη Margaret Thatcher, ήταν να δημιουργηθεί μια δομή τιμών κατοικίας και ενοικίων σε όλη τη μητροπολιτική περιοχή, που αποκλείει τους ανθρώπους με χαμηλό εισόδημα, και τώρα ακόμα και της μεσαίας τάξης, από το να έχουν πρόσβαση σε κατοικία οπουδήποτε κοντά στο κέντρο της πόλης.

Μπορούμε να συμπεράνουμε πως η αστικοποίηση έχει παίξει κρίσιμο ρόλο στην απορρόφηση πλεονασμάτων κεφαλαίου σε όλο και πιο μεγάλες γεωγραφικές κλίμακες αλλά με το κόστος των καλπαζουσών διαδικασιών της δημιουργικής καταστροφής που συνεπάγονται την έξωση αστικών μαζών που δεν έχουν κανένα δικαίωμα στην πόλη. Ο πλανήτης των slums συγκρούεται με τον πλανήτη σαν ένα τεράστιο πεδίο ανοικοδόμησης. Περιοδικά, αυτό καταλήγει σε εξέγερση, όπως όταν αυτοί που είχαν εξωθεί στο Παρίσι ξεσηκώθηκαν το 1871, αναζητώντας την επαναδικδίκηση της πόλης που

είχαν χάσει. Όμοια, τα αστικά κοινωνικά κινήματα των '60ς (στις ΗΠΑ μετά τη δολοφονία του Martin Luther King το 1968), επιζητούσαν να καθορίσουν ένα διαφορετικό τρόπο αστικής ζωής από αυτόν που τους είχε επιβληθεί από του καπιταλιστές εργολάβους και το κράτος. Αν, όπως φαίνεται πιθανό, οι δημοσιονομικές δυσκολίες συσσωρεύονται στην τρέχουσα συγκυρία και η έως τώρα επιτυχημένη νεοφιλελεύθερη, μεταμοντέρνα και καταναλωτική φάση της καπιταλιστικής απορρόφησης του πλεονάσματος μέσω της αστικοποίησης βρίσκεται σε ένα τέλος και μια ευρύτερη κρίση ακολουθεί, τότε εγείρεται το ερώτημα: που είναι το '68 μας ή, ακόμα πιο δραματικά, η δική μας εκδοχή της Κομμούνας;

Όπως και με το δημοσιονομικό σύστημα, η απάντηση είναι υποχρεωτικά πολύ πιο σύνθετη ακριβώς επειδή η αστική διαδικασία είναι τώρα παγκόσμια. Σημάδια εξέγερσης βρίσκονται παντού (η αναταραχή είναι διαχρονική στην Κίνα και την Ινδία, εμφύλιοι πόλεμοι μαίνονται στην Αφρική, η Λατινική Αμερική είναι σε αναβρασμό, παντού αναδύονται αυτονομιστικά κινήματα, και ακόμα και στις Ηνωμένες Πολιτείες τα πολιτικά σημάδια υποδεικνύουν ότι ο περισσότερος κόσμος λέει «αρκετά!» σχετικά με τις ακραίες ανισότητες). Οποιαδήποτε από αυτές τις εξεγέρσεις μπορεί ξαφνικά να γίνει μεταδοτική. Αντίθετα, παρ' όλα αυτά, με το δημοσιονομικό σύστημα, τα αστικά και περιιαστικά κοινωνικά κινήματα αντίθεσης -που υπάρχουν πολλά σε όλο τον κόσμο- δεν είναι καθόλου ενοποιημένα μεταξύ τους. Στην πραγματικότητα, πολλά από αυτά δεν έχουν καμία σύνδεση το ένα με το άλλο. Αλλά αν με κάποιον τρόπο συντονίζονταν, τότε τι θα έπρεπε να απαιτήσουν;

Η απάντηση σε αυτή την τελευταία ερώτηση είναι κατ' αρχήν αρκετά απλή: περισσότερο δημοκρατικός έλεγχος επί της παραγωγής και της χρήσης του πλεονάσματος. Από τη στιγμή που η αστική διαδικασία είναι ένα μείζον κανάλι χρήσης, τότε το δικαίωμα στην πόλη συγκροτείται από την εγκαθίδρυση δημοκρατικού ελέγχου στην χρησιμοποίηση των πλεονασμάτων μέσω της αστικοποίησης. Το να έχουμε πλεονάσματα δεν είναι ένα κακό πράγμα: στην πραγματικότητα, σε πολλές καταστάσεις, ένα πλεόνασμα είναι κρίσιμο για την επαρκή επιβίωση. Σε όλη την καπιταλιστική ιστορία, ένα τμήμα της δημιουργημένης υπεραξίας φορολογούνταν από το κράτος και σε κοινωνικά δημοκρατικές φάσεις αυτή η αναλογία αυξανόταν σημαντικά βάζοντας μεγάλο μέρος του πλεονάσματος υπό κρατικό έλεγχο. Ολόκληρο το νεοφιλελεύθερο εγχείρημα τα τελευταία τριάντα χρόνια έχει προσανατολιστεί προς την ιδιωτικοποίηση του ελέγχου του πλεονάσματος. Τα στοιχεία από όλες τις χώρες του ΟΟΣΑ δείχνουν, παρ' όλα αυτά, ότι το μερίδιο του ακαθάριστου προϊόντος που παίρνει το κράτος είναι χοντρικά σταθερό από τα 1970ς. Το κύριο κατόρθωμα της νεοφιλελεύθερης επίθεσης, τότε, ήταν να εμποδίσει την επέκταση του κρατικού μεριδίου με τον τρόπο που γινόταν στα 1960ς. Μια περεταίρω απάντηση ήταν να δημιουργηθούν νέα συστήματα διακυβέρνησης που ενοποιούν τα κρατικά με τα εταιρικά συμφέροντα και, μέσω της εφαρμογής της δύναμης του χρήματος, διασφαλίζουν ότι ο έλεγχος της εκταμίευσης του πλεονάσματος μέσω του κρατικού μηχανισμού ευνοεί το εταιρικό κεφάλαιο (όπως την Halliburton*) και τις ανώτερες τάξεις κατά το σχεδιασμό της αστικής διαδικασίας. Η αύξηση του μεριδίου του πλεονάσματος που βρίσκεται υπό κρατικό έλεγχο θα λειτουργήσει μόνο αν το ίδιο το κράτος τεθεί και πάλι κάτω από δημοκρατικό έλεγχο.

Όλο και περισσότερο, βλέπουμε το δικαίωμα στην πόλη να πέφτει στα χέρια ιδιωτικών και ημι-ιδιωτικών συμφερόντων. Στην πόλη της Νέας Υόρκης, για παράδειγμα, έχουμε ένα δισεκατομμυριούχο δήμαρχο, τον Michael Bloomberg, ο οποίος αναμορφώνει την πόλη σύμφωνα με τις επιθυμίες του πάνω σε γραμμές ευνοϊκές για τους εργολάβους, τη Wall Street και τα υπερεθνικά στοιχεία της καπιταλιστικής τάξης, ενώ συνεχίζει να πουλά την πόλη σαν μια ιδανική τοποθεσία για επιχειρήσεις υψηλής αξίας και ένα φανταστικό προορισμό για τουρίστες, μετατρέποντας σαν αποτέλεσμα με αυτόν τον τρόπο το Μανχάταν σε μια τεράστια περιτειχισμένη κοινότητα για τους πλούσιους. Αρνείται να επιδοτήσει τις επιχειρήσεις να έρθουν στην πόλη της Νέας Υόρκης, λέγοντας ότι αν είναι επιχειρήσεις του είδους που χρειάζονται επιδότηση για να βρίσκονται σε αυτήν την περιοχή υψηλού κόστους, αλλά και της υψηλής ποιότητας, τότε δεν τις θέλουμε. Δεν έχει πει το ίδιο για τους ανθρώπους αλλά αυτή είναι η αρχή που εφαρμόζεται στην πράξη. Στο Σηάτλ, ένας δισεκατομμυριούχος όπως ο Paul Allen

καθορίζει την πολιτική και στην Πόλη του Μεξικό ο πλουσιότερος άνθρωπος στον κόσμο, Carlos Smith, ξαναπλακοστρώνει τους δρόμους στο κέντρο της πόλης ώστε να ταιριάζουν στο βλέμμα του τουρίστα. Και δεν είναι μόνο εύπορα άτομα που εξασκούν άμεση εξουσία. Στην πόλη του Νιού Χέβεν, που υποφέρει από έλλειψη δικών της πόρων για αστική επανεπένδυση, είναι το Πανεπιστήμιο Yale, ένα από τα πλουσιότερα πανεπιστήμια στον κόσμο, που επανασχεδιάζει μεγάλο μέρος του αστικού ιστού για να ταιριάζει στις ανάγκες του. Ο John Hopkins κάνει το ίδιο για την Ανατολική Βαλτιμόρη και το πανεπιστήμιο Columbia σχεδιάζει να το κάνει σε περιοχές της Νέας Υόρκης (πυροδοτώντας κινήματα αντίστασης γειτονιάς και στις δύο περιπτώσεις). Το δικαίωμα στην πόλη, όπως συγκροτείται τώρα, είναι πάρα πολύ στενά ορισμένο, στις περισσότερες περιπτώσεις στα χέρια μιας μικρής και οικονομικής ελίτ η οποία είναι σε θέση να διαμορφώνει την πόλη όλο και περισσότερο σύμφωνα με τις δικές της ειδικές επιθυμίες της καρδιάς τους.

Κάθε χρόνο τον Ιανουάριο, δημοσιεύεται μια εκτίμηση των συνολικών μόνους της Wall Street που κερδήθηκαν για όλη τη σκληρή δουλειά που απασχόλησε τους χρηματιστές το προηγούμενο έτος. Το 2007, μια καταστροφική χρονιά για τις χρηματοοικονομικές αγορές με οποιοδήποτε μέτρο, τα μόνους έφτασαν τα 33,2 δισεκατομμύρια δολάρια, μόνο 2% λιγότερα από τον προηγούμενο χρόνο. Στα μέσα του καλοκαιριού του 2007, η Ομοσπονδιακή Κεντρική και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα ξόδεψαν δισεκατομμύρια βραχυπρόθεσμων πιστώσεων στο χρηματοοικονομικό σύστημα ώστε να διασφαλίσουν τη σταθερότητά του, και σε συμφωνία με τα παραπάνω, η Ομοσπονδιακή Κεντρική Τράπεζα χαμήλωσε δραματικά τα επιτόκια ή τροφοδότησε με τεράστιες ποσότητες ρευστού κάθε φορά που οι αγορές της Wall Street απειλούνταν να πέσουν με ορμή. Εν τω μεταξύ, κάπου δύο εκατομμύρια άνθρωποι, κυρίως νοικοκυριά με επικεφαλής ανύπαντρες μητέρες και Αφροαμερικάνοι στις κεντρικές πόλεις και περιθωριοποιημένοι λευκοί πληθυσμοί στην αστική ημι-περιφέρεια, έχουν ήδη μείνει ή είναι να μείνουν άστεγοι λόγω κατασχέσεων. Πολλές γειτονίες πόλεων και ακόμα και περιαστικές κοινότητες στις ΗΠΑ, έχουν αμπαρωθεί και βανδαλιστεί, έχουν καταστραφεί από τις αρπακτικές πρακτικές δανεισμού των οικονομικών θεσμών. Αυτός ο πληθυσμός δε δικαιούται κανένα μόνους. Στην πραγματικότητα, από τη στιγμή που η κατάσχεση σημαίνει και συγχώρεση του χρέους και αφού αυτό θεωρείται σαν εισόδημα στις Ηνωμένες Πολιτείες, πολλοί από αυτούς που έχουν υποστεί κατάσχεση αντιμετωπίζουν έναν αρκετά βαρύ λογαριασμό φόρου εισοδήματος για χρήματα που ποτέ δεν είχαν στην κατοχή τους.

Αυτή η φοβερή ασυμμετρία δεν μπορεί να ερμηνευτεί σαν τίποτα λιγότερο από μια μαζική μορφή ταξικής αντιπαράθεσης· θέτοντας, στη συνέχεια, το ακόλουθο ερώτημα: γιατί δεν μπορεί η Ομοσπονδιακή Κεντρική Τράπεζα να παρέχει μεσοπρόθεσμη ρευστότητα για να βοηθήσει τα δύο εκατομμύρια απειλούμενα νοικοκυριά να προλάβουν τις περισσότερες κατασχέσεις έως ότου η αναδιάρθρωση των στεγαστικών δανείων να μπορέσει να λύσει το μεγαλύτερο μέρος του προβλήματος; Η θηριωδία της πιστωτικής κρίσης θα είχε μετριαστεί και οι αδύναμοι άνθρωποι και οι γειτονίες στις οποίες κατοικούσαν θα είχαν προστατευτεί. Σίγουρα, αυτό θα επεξέτεινε την αποστολή της Ομοσπονδιακής Κεντρικής Τράπεζας πέρα από τις συνήθεις αρμοδιότητές της και θα συγκρουόταν με τους νεοφιλελεύθερους κανόνες διανομής εισοδήματος και προσωπικής ευθύνης. Αλλά, επίσης, θα απέτρεπε το ξεδίπλωμα αυτού του «χρηματοοικονομικού Κατρίνα», που βολικά (για τους εργολάβους) απειλεί να εξαλείψει γειτονίες χαμηλού εισοδήματος σε γη πιθανής υψηλής αξίας σε πολλές κεντρικές περιοχές των πόλεων, πολύ πιο αποτελεσματικά και γρήγορα από ότι θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσω απαλλοτριώσεων. Το κοινωνικό, για να μη μιλήσουμε για το οικονομικό, τίμημα που πληρώνουμε για την τήρηση τέτοιων κανόνων και της παράλογης δημιουργικής καταστροφής που γεννούν, είναι τεράστιο.

Παρόλα αυτά, στον εικοστό πρώτο αιώνα δεν έχουμε δει ακόμα ένα συνεπές κίνημα αντίθεσης σε όλα αυτά. Υπάρχουν ήδη, φυσικά, πλήθος διαφόρων κοινωνικών κινήματων που εστιάζουν στο αστικό ζήτημα –από την Ινδία και τη Βραζιλία στην Κίνα, την Ισπανία, την Αργεντινή και τις Ηνωμένες Πολιτείες– συμπεριλαμβανομένου και ενός αναπτυσσόμενου κινήματος για το δικαίωμα στην πόλη. Το πρόβλημα είναι ότι δεν έχουν ακόμα συγκλίνει στον συγκεκριμένο στόχο της απόκτησης μεγαλύτερου

ελέγχου επί της χρήσης του πλεονάσματος (χωρίς να αναφέρουμε τις συνθήκες παραγωγής του). Στο παρόν ιστορικό σημείο, αυτό πρέπει να είναι μια παγκόσμια πάλη κυρίως με το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο, επειδή τέτοια είναι η κλίμακα στην οποία δουλεύουν τώρα οι διαδικασίες αστικοποίησης. Σίγουρα, το πολιτικό καθήκον της οργάνωσης μιας τέτοιας αντιπαράθεσης είναι δύσκολο αν όχι αποκαρδιωτικό. Αλλά οι ευκαιρίες είναι πολλαπλές, εν μέρει επειδή ξεσπούν κρίσεις γύρω από τη διαδικασία αστικοποίησης ξανά και ξανά, είτε τοπικά (όπως στις αγορές γης και ακίνητης περιουσίας στην Ιαπωνία το 1989, ή στην Savings and Loans κρίση* στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1987-90), είτε παγκόσμια (όπως το 1973 ή τώρα), όπως δείχνει αυτή η σύντομη ιστορία της καπιταλιστικής αστικοποίησης, και εν μέρει επειδή το αστικό είναι τώρα το σημείο μαζικής σύγκρουσης -να τολμήσουμε να το πούμε ταξική πάλη;- μεταξύ της συσσώρευσης μέσω της έξωσης που επιβάλλεται στις παραγκουπόλεις και στην οργανωμένη αναπτυξιακή απόπειρα που αναζητά να αποικιοποιήσει όλο και περισσότερο αστικό χώρο, ώστε να απολαμβάνουν οι εύποροι τις αστικές και κοσμοπολίτικες απολαύσεις τους. Ένα βήμα προς την ενοποίηση αυτών των αγώνων είναι να επικεντρωθούν στο δικαίωμα στην πόλη ταυτόχρονα σαν εργατικό σλόγκαν και σαν πολιτικό ιδανικό, ακριβώς επειδή εστιάζεται στο ποιος είναι αυτός που καθορίζει την εσώτερη σύνδεση που βρίσκεται σε ισχύ από αμνημονεύτων χρόνων, μεταξύ αστικοποίησης και παραγωγής και χρήσης του πλεονάσματος. Ο εκδημοκρατισμός του δικαιώματος στην πόλη και η οικοδόμηση ενός ευρέως κοινωνικού κινήματος που θα επιβάλλει τη θέλησή του είναι επιβεβλημένος, αν αυτοί που έχουν εξωθεί πρόκειται να επανακτήσουν τον έλεγχο της πόλης από την οποία έχουν αποκλειστεί για τόσο πολύ καιρό και αν πρόκειται να θεσμοθετηθούν νέες μορφές ελέγχου των πλεονασμάτων κεφαλαίου όπως αυτά λειτουργούν μέσω των διαδικασιών αστικοποίησης. Ο Lefebvre είχε δίκιο να επιμένει ότι η επανάσταση πρέπει να είναι αστική, με την ευρύτερη έννοια του όρου, ή τίποτα.

[1] Park, R. On Social Control and Collective Behavior, Chicago, Chicago University Press, p.3

[2] Engels, F., Η Κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία, Μπάυρον, 1985; Simmel, G. “Πόλη και Ψυχή”, Έρασμος, 1993.

[3] Davis, M. Planet of Slums, London, Verso, 2006

*ολέθριος ανταγωνισμός: αναφέρεται σε καταστάσεις που ο ανταγωνισμός της «ελεύθερης αγοράς» οδηγεί σε τιμές που για μεγάλα διαστήματα δεν καλύπτουν το κόστος παραγωγής και ιδίως τα πάγια κόστη. Αυτό συνήθως συμβαίνει σε παρακμάζουσες βιομηχανίες ή όταν παρατηρούνται τυχαίες κάμψεις της ζήτησης. Στην περίπτωση αυτή μπορεί το κράτος παρεμβαίνει συχνά για να σώσει τις επιχειρήσεις του κλάδου από το κλείσιμο.

[4] Παρατηρητικοί κριτικοί αναμφίβολα θα επισημάνουν ότι κάθε ένα από τα εμπόδια στη συσσώρευση του κεφαλαίου που απαριθμήθηκαν στην πολύ απλοποιημένη έκθεση αντιστοιχεί χοντρικά και σε μια συγκεκριμένη θεωρία της κρίσης: οι εργατικοί περιορισμοί οδηγούν στις θεωρίες συμπίεσης του ποσοστού κέρδους, οι περιορισμοί των φυσικών πόρων οδηγούν στην «δεύτερη αντίφαση του καπιταλισμού» του Ο' Connor, οι υπερβολικές ή μη ισορροπημένες τεχνολογικές αλλαγές ενεργοποιούν πτωτικά ποσοστά κέρδους (και ολέθριο ανταγωνισμό), η έλλειψη αγορών δείχνει ένα πρόβλημα υποκατανάλωσης. Η δική μου απλοποιημένη άποψη είναι ότι οι κρίσεις μπορούν και όντως παίρνουν όλες αυτές τις μορφές σε συγκεκριμένες ιστορικές και γεωγραφικές συνθήκες και ότι όλα αυτά τα εμπόδια μπορούν μερικές φορές να φταίνε ακόμα κι αν το ένα μπορεί να ξεχωρίζει σαν το βασικό πρόβλημα που πρέπει να καταπολεμηθεί (π.χ. ο Reagan και η Thatcher προφανώς σκέφτηκαν πως ήταν θεμελιώδες να αντιμετωπίσουν τη δύναμη της εργασίας στις αρχές των '80ς, ενώ τώρα το πρόβλημα κυρίως βρίσκεται στην κατανάλωση που τροφοδοτείται με πιστώσεις η οποία εξασθενίζει και απειλεί να συρρικνώσει την πραγματική ζήτηση).

[5] Αυτή η εκτίμηση βασίζεται στο Harvey D. Paris, *Capital of Modernity*, New York, Routledge, 2003.

[6] Moses, R., «What happened to Haussmann?», *Architectural Forum*, 77, 1942, 1-10.

* το 1967 δημιουργήθηκε ο αυτοκινητόδρομος της δεξιάς όχθης του Σηκουάνα. Η δημιουργία του ήταν μέρος ενός συνολικότερου σχεδίου που προέβλεπε το Παρίσι να διατρέχεται από άκρη σ' άκρη από δρόμους ταχείας κυκλοφορίας, σύμφωνα με την αντίληψη του πρώην προέδρου της Γαλλίας Pompidou ότι το Παρίσι πρέπει να προσαρμοστεί στο αυτοκίνητο. Στα ευρύτερα αυτά σχέδια εντασσόταν και ένας εναέριος αυτοκινητόδρομος που θα περνούσε μπροστά από την Παναγία των Παρισίων. Η αντίθεση απέναντι στα σχέδια αυτά κατάφερε με μια νίκη ορόσημο για το εκεί οικολογικό κίνημα, να τα μπλοκάρει το 1975 και να βάλει σοβαρό εμπόδιο στην «Λοσ-αντζελοποίηση» του Παρισιού.

[7] Lefebvre, H., *The Urban Revolution*, Minneapolis, Minnesota University Press, 2003; *Writing on Cities*, Oxford, Blackwell, 1996

[8] Tabb, W., *The Long Default: New York City and The Urban Fiscal Crisis*, New York, Monthly Review Press, 1982

** η high-tech κατάρρευση ή αλλιώς dot-com-bubble (δηλαδή, φούσκα-τελεία-κομ) αναφέρεται στη χρηματιστηριακή φούσκα που φούσκωσε τα χρόνια 1995-2000 και έσκασε στις 10 Μαρτίου 2000, κατά τη διάρκεια της οποίας διάφορες «εταιρείες» που ασχολούνταν με τον ανθηρό και φρέσκο τότε

τομέα των ιντερνετικών υπηρεσιών, βάζοντας απλά ένα .com στο τέλος του ονόματος ή ένα e- στην αρχή του, έβλεπαν τις μετοχές τους να εκτινάσσονται αφού πολλοί ήταν διατεθειμένοι να επενδύσουν στις πολλά υποσχόμενες νέες επιχειρήσεις (χωρίς βέβαια να κοιτάζουν τους ισολογισμούς τους) και φυσικά κάποιοι να κερδοσκοπήσουν μέσω των τιμών των μετοχών τους. Τη συνέχεια μπορεί να τη φανταστεί κανείς... πολλές από αυτές τις επιχειρήσεις χρεοκόπησαν, πουλήθηκαν κλπ. με το αζημίωτο βέβαια για αυτούς που μέσα από αυτές έκαναν τις κομπίνες.

[9] Harvey, D., Νεοφιλελευθερισμός, ιστορία και παρόν, Καστανιώτης, 2007, κεφάλαιο 5.

[10] Caro, R., The Power Broker: Robert Moses and the Fall of New York, New York, Knopf, 1974; Ballon, H. and Jackson, K., Robert Moses and the Modern City: The Transformation of New York, New York, Norton, 2007.

** CDO: ασφάλιστρα κινδύνου για ενυπόθηκα δάνεια. Πρόκειται για δομημένα χρηματοοικονομικά προϊόντα (αντίστοιχά τους είναι τα πολυσυζητημένα CDS για τα κρατικά χρέη). Με λίγα λόγια κάποιος που δανείζει με βάση μια υποθήκη, π.χ. μια τράπεζα σε έναν εργάτη, μπορεί να αγοράσει αυτό το προϊόν από μια άλλη τράπεζα ώστε αν δεν πάρει τα χρήματα από τον εργάτη να πάρει μια αποζημίωση από την ασφάλεια που πλήρωσε. Τα προϊόντα αυτά λειτουργούν από εκεί και πέρα και ανεξάρτητα σαν εμπορεύματα των χρηματιστηριακών αγορών. Η διαδικασία μέσω της οποίας τέτοια προϊόντα λειτουργούν ως οχήματα κερδοσκοπίας δεν μπορεί φυσικά να αναλυθεί εδώ.

** οι αδερφοί Pereire που είχαν ιδρύσει την Compagnie Generale Transatlantique με βασικό μέτοχο την προηγούμενη εταιρεία τους, εταιρεία leasing. Η Compagnie Generale Transatlantique ασχολήθηκε με τις κατασκευές, τη ναυτιλία, τις μεταφορές με κάθε είδους μεταφορικά μέσα κλπ. Το 1868 η οικονομική κρίση τους αναγκάζει να κάνουν αίτηση χρεωκοπίας και να παραιτηθούν.

*** sub-prime κρίση είναι η τρέχουσα κρίση γύρω από τα ενυπόθηκα δάνεια που ξεκίνησε από τις ΗΠΑ. Στα μέσα του 2006 οι τιμές των ακινήτων έπιασαν κορυφή. Όταν η τιμή τους άρχισε από εκεί κι έπειτα να πέφτει, τα κυμαινόμενα επιτόκια των ενυπόθηκων δανείων (το 80% των δανείων αυτών έχουν κυμαινόμενο επιτόκιο) άρχισαν να ανεβαίνουν με αποτέλεσμα να υπάρχουν πολλές οφειλές από αυτούς που είχαν δανειστεί βάζοντας υποθήκη, δηλαδή, δεν μπορούσαν να πληρώσουν τις αυξημένες δόσεις. Έτσι, διάφορες ασφάλειες (χρηματοπιστωτικά προϊόντα) που στηρίζονταν στα μελλοντικά κέρδη από τις δόσεις αυτών των δανείων, αφού οι δόσεις δεν πληρωνόντουσαν, έχασαν την αξία τους. Αποτέλεσμα ήταν οι χρεωκοπίες τραπεζών και άλλων οργανισμών που είχαν αγοράσει τέτοιου είδους ασφάλειες.

**** tract housing στο πρωτότυπο: ολόκληρες συνοικίες οι οποίες αποτελούνται από όμοια σπίτια και

χτίζονται από real-estate εταιρείες στα προάστια των αμερικανικών πόλεων. Σχεδόν σε όλες τις χολιγουντιανές ταινίες φαίνονται αυτές οι συνοικίες με τα σπιτάκια, τον κήπο, το parking κλπ.

[11] Bookstaber, R., *A Demon of our own Design: Markets, Hedge Funds, and the Perils of Financial Innovation*, Hoboken, N.J., Wiley, 2007.

* box stores στο πρωτότυπο, τα μεγάλα καταστήματα τύπου ΙΚΕΑ, για παράδειγμα.

[12] Nafstad, H., Blakar, R., Carlquist, E., Phelps, J., and Rand-Hendrikson, K., “Ideology and Power: The Influence of Current Neo-liberalism in Society,” *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 17, 2007, 313-27.

[13] Davis, M., *City of Quartz: Excavating the Future in Los Angeles*, London, Verso, 1990.

[14] Δες Harvey, D., ό.π. κεφάλαιο 2.

[15] Balbo, M., cited in National Research Council, *Cities Transformed: Demographic Change and Its Implications in the Developing World*, Washington, D.C., The National Academies Press, 2003, p.379.

[16] Ένγκελς, Φ., *Για το ζήτημα της κατοικίας*, Σύγχρονη Εποχή, 1987 edition, 82-6.

* Μεταφορικό σχήμα το οποίο χρησιμοποίησαν οι επικριτές του Robert Moses για τον τρόπο με τον οποίο ο Moses κατακρεούργησε τον ιστό της πόλης για να εξυπηρετήσει το σύστημα των μεγάλων αυτοκινητοδρόμων καταστρέφοντας τις γειτονιές (σημείωση της Ελένη Αστερίου, Harvey, D., *Η κατάσταση της μετανεωτερικότητας*, Μεταίχμιο, 2007, 180)

[17] Berman M., *All That Is Solid Melts Into Air*, New York, Simon and Schuster, 1982.

[18] Ένγκελς, Φ., ό.π, 22

[19] Harvey, D., *Ο Νέος Ιμπεριαλισμός*, Καστανιώτης, 2006, κεφάλαιο 4

[20] Ramanathan, U., “Illegality and the Urban Poor”, Economic and Political Weekly, 41, no.29, July 22, 2006; Shukla, R., “Rights of the Poor: An Overview of the Supreme Court,” Economic and Political Weekly, 41, no.35, September 2, 2006.

[21] Μεγάλο μέρος αυτού του σκεπτικού ακολουθεί την εργασία του Hernan de Soto, *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*, New York, Basic Books, 2000; δες την κριτική εξέταση από Mitchell, T., “The Work of Economics: How a Discipline Makes its World,” *Archives Européennes de Sociologie*, 46, 2005, 297-320.

* η μεγαλύτερη πετρελαϊκή στον κόσμο

* η κατάρρευση 747 εταιρειών «καταθέσεων και δανείων», εταιρειών, δηλαδή που δεχόντουσαν καταθέσεις και παρείχαν στους καταθέτες υποθηκευμένα αυτοκίνητα και άλλα δάνεια. Το κόστος της κρίσης υπολογίστηκε στα 160 δις. δολάρια, από τα οποία τα 124,6 δις. πληρώθηκαν απ’ ευθείας από το αμερικανικό κράτος εκτινάσσοντας το χρέος του.

Πηγή:

<http://www.rebelnet.gr/articles/view/The-right-to-the-city>